

11. Теньков С. Недійсність рішень загальних зборів товариств / Юридичний вісник України. – 2007. – № 2. – С. 8.

**ЗМІСТ ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПРИВАТНИХ ВИЩИХ
НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ В УКРАЇНІ: СИСТЕМНО-СТРУКТУРНИЙ АНАЛІЗ**
**THE CONTENT OF THE ECONOMIC AND LEGAL STATUS
OF PRIVATE HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS IN UKRAINE:
THE SYSTEMATIC AND STRUCTURAL ANALYSIS**

Тимошенко М.О.,
*кандидат юридичних наук,
заступник декана юридичного факультету
Приватного вищого навчального закладу «Європейський університет»*

У науковій роботі досліджуються питання змісту господарсько-правового статусу приватних вищих навчальних закладів в Україні, проведено аналіз структурних елементів господарсько-правового статусу приватних вищих навчальних закладів.

Ключові слова: приватний вищий навчальний заклад, господарсько-правовий статус, господарська діяльність.

В научной работе исследуются вопросы содержания хозяйственно-правового статуса частных высших учебных заведений в Украине, проанализировано элементы структуры хозяйственно-правового статуса частных высших учебных заведений.

Ключевые слова: частное высшее учебное заведение, хозяйственно-правовой статус, хозяйственная деятельность.

In the advanced study the questions of maintenance of economic legal status of private higher educational establishments are probed in Ukraine, the analysis of structure of economic legal status of private higher educational establishments is conducted.

Key words: private higher educational establishment, economic legal status, economic activity.

Господарська діяльність приватного вищого навчального закладу, насамперед, залежить від змісту його господарсько-правового статусу, що визначає коло його правомочностей у сфері господарських правовідносин. У сучасних літературних джерелах проблематика змісту господарсько-правового статусу приватних вищих

навчальних закладів аналізується в аспектах тих прав і обов'язків, якими наділяється суб'єкт з моменту його створення, ліцензування та акредитації. Проте такий підхід, на нашу думку, є досить обмеженим, оскільки не відображає особливості правового становища приватного вищого навчального закладу та не проводить структурування тих правомочностей, якими наділяється сам заклад. У сучасних умовах розвитку та функціонування системи приватних вищих навчальних закладів в Україні, їх правового забезпечення та гарантування господарської діяльності, принциповим є проведення системно-структурних досліджень, в тому числі, і питань змісту господарсько-правового статусу приватних вищих навчальних закладів, що надасть змогу встановити зміст правового статусу цих закладів як складного багатоаспектного явища. Вказане зумовлює актуальність тематики цієї наукової роботи. Тому її метою буде встановлення системно-структурних закономірностей змісту господарсько-правового статусу приватних вищих навчальних закладів.

Набувши правового статусу, приватний вищий навчальний заклад отримує коло прав і обов'язків, що забезпечує можливість його участі у правовідносинах. Правовий статус вищого навчального закладу, в тому числі і приватного, регламентовано статтею 23 Закону України «Про вищу освіту». Так, вищий навчальний заклад є юридичною особою, має відокремлене майно, може від свого імені набувати майнових і особистих немайнових прав і мати обов'язки, бути позивачем і відповідачем у суді. Вищий навчальний заклад згідно із законом може виступати засновником (співзасновником) інших юридичних осіб, що здійснюють свою діяльність відповідно до напрямів навчально-науково-виробничої діяльності вищого навчального закладу. Акредитовані вищі навчальні заклади у встановленому порядку можуть створювати навчальні та навчально-науково-виробничі комплекси, які є добровільними об'єднаннями. Всі учасники комплексу зберігають статус юридичних осіб [1].

Таким чином, правовий статус вищих навчальних закладів включає в себе:

- по-перше, статус юридичної особи, що являє собою організацію, яка створена і зареєстрована у встановленому законом порядку [2] (особливістю приватних вищих навчальних закладів є те, що вони створюються суб'єктами приватного права та засновані на приватній власності);

- по-друге, наявність відокремленого майна, тобто особливого об'єкту, яким вважається окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки (ст. 190 Цивільного кодексу України) [3]. Варто наголосити на тому, що приватний вищий навчальний заклад є таким, що заснований на приватній власності та підпорядкований власнику (власникам), проте відокремлене майно може належати приватному вищому навчальному закладу на умовах, не заборонених законом (на праві власності, користування тощо);

- по-третє, можливість від свого імені набувати майнових і особистих немайнових прав, а також мати обов'язки. Ця ознака характеризує засади дієздатності юридичної особи в цілому та вищих навчальних закладів (приватних вищих навчальних закладів) зокрема. Тим самим вищий навчальний заклад може бути учасником правовідносин, в тому числі і господарських правовідносин;

- по-четверте, можливість бути позивачем і відповідачем у суді, що включає в себе комплекс прав і обов'язків як позивача або відповідача, що передбачено відповідними положеннями кодифікованих актів України (Цивільним процесуальним кодексом України (ст. 31), Господарським процесуальним кодексом України

(ст. 21, 22) Кодексом адміністративного судочинства України (ст. 50, 51) тощо) [4, 5, 6].

Законом України «Про вищу освіту» окремо встановлено положення про те, що вищий навчальний заклад згідно із законом може виступати засновником (співзасновником) інших юридичних осіб, що здійснюють свою діяльність відповідно до напрямів навчально-науково-виробничої діяльності вищого навчального закладу. Тим самим, законодавцем обмежено можливість вищих навчальних закладів виступати засновником (співзасновником) інших юридичних осіб лише щодо тих юридичних осіб, предмет діяльності яких відповідатиме напрямам навчально-науково-виробничої діяльності вищого навчального закладу. У цьому виявляється спеціальний характер правосуб'єктності вищих навчальних закладів. Окрім того, отримуючи акредитацію, вищі навчальні заклади наділяються правом створювати навчальні та навчально-науково-виробничі комплекси, які є добровільними об'єднаннями. Це також є особливістю спеціального характеру правосуб'єктності акредитованих вищих навчальних закладів.

З огляду на зазначене вище можливо наголосити, що правовий статус приватного вищого навчального закладу засновується на правовому статусі вищих навчальних закладів в цілому, проте має спеціальний характер (або спеціальний правовий статус). На зазначеному аспекті акцентують увагу вітчизняні науковці. В.С. Щербина наголошує на тому, що спеціальний правовий статус встановлюється саме для суб'єктів господарювання, що зумовлено багатоманітністю господарського життя, учасники якого виконують різноманітні завдання в різних сферах і галузях господарювання (з урахуванням економічного характеру їх діяльності), для чого наділяються різними за обсягами правами і обов'язками, що вирізняють їх з-поміж інших учасників господарських відносин [7, с. 20].

Варто наголосити, що поняття правового статусу приватного вищого навчального закладу є комплексним, яке охоплює права і обов'язки у різноманітних галузях права. Це підтверджують і погляди вчених про те, що правовий статус є первинною ланкою конкретизації правових норм, в яких визначається загальне юридичне положення суб'єктів» [8, с. 393], і це надає змогу говорити про багатоманітність правосуб'єктності в залежності від галузі права [9, с. 123; 10, с. 26].

Однією з особливостей правового регулювання діяльності вищих навчальних закладів є багатовекторність правового регулювання, що здійснюється різними галузями права (цивільним, господарським, фінансовим тощо). Тому і правовий статус приватного вищого навчального закладу може бути диференційований за відповідними галузями права. Особливе місце посідає правовий статус приватного вищого навчального закладу як суб'єкта господарського права, змістом якого є система прав та обов'язків приватного вищого навчального закладу, які закріплені нормами господарського права та визначають його здатність бути суб'єктом господарських відносин.

На нашу думку, правовий статус приватного вищого навчального закладу як суб'єкта господарського права визначає його особливість як суб'єкта господарювання порівняно із іншими вищими навчальними закладами та характеризує: можливість приватного вищого навчального закладу бути суб'єктом господарських правовідносин; здатність мати і набувати права і обов'язки в сфері господарської діяльності, а також виконувати взяті на себе (покладені на навчальний заклад) обов'язки; можливість бути суб'єктом юридичної відповідальності у випадку порушення норм чинного законодавства, прав та законних інтересів інших суб'єктів права.

У сучасних літературних юридичних джерелах серед ознак суб'єктів господарського права виділяють:

а) наявність певної організаційно-правової форми, в якій здійснюється господарська або управлінська діяльність;

б) наявність юридично-відокремленого і закріпленого за ним майном у формі основних фондів, обігових коштів, інших цінностей, що передбачає самостійність і незалежність суб'єктів щодо управління своїм майном. Зокрема, майно може належати суб'єкту на праві власності, праві повного господарського відання, праві оперативного управління, праві оренди;

в) наявність господарської правосуб'єктності, тобто можливість суб'єкта набувати від свого імені майнові і особисті немайнові права, вступати у зобов'язання, виступати в судових органах [11, с. 36-38].

Окрім того, до ознак суб'єктів господарського права вченими додаються: їх функціонування в сфері господарювання; володіння майном, яке: по-перше, має відповідати цілям, характеру і змісту діяльності господарюючого суб'єкта; по-друге, повинно бути відокремлене від майна інших суб'єктів; по-третє, має бути закріплене за суб'єктом на відповідній правовій підставі; по-четверте, наявність у суб'єкта відповідної господарської правосуб'єктності [12, с. 29-30].

Таким чином, після державної реєстрації, ліцензування освітніх послуг та отримання певного рівня акредитації приватний вищий навчальний заклад набуває господарської правосуб'єктності, що має комплексний характер, і, відповідно, приватний вищий навчальний заклад вважається суб'єктом господарського права. Розуміння суб'єктів права в юридичній літературі пов'язується із двома моментами:

- із можливістю брати участь у правовідносинах, відповідно до якої суб'єктами права визнаються особи чи організації, за якими законом визнана особлива юридична властивість правосуб'єктності, яка дає їм можливість брати участь у правових відносинах [13, с. 123];

- із безпосередньою участю у правовідносинах, відповідно до якої суб'єктами права визнаються особи, які беруть участь у правовідносинах шляхом взаємозв'язку між правомочною особою та зобов'язаною [14, с. 567].

Як суб'єкт господарських правовідносин, приватний вищий навчальний заклад є учасником правовідносин, що має визначені права та обов'язки, а також несе юридичну відповідальність у випадку вчинення протиправних дій. Приватний вищий навчальний заклад, маючи правовий статус суб'єкта господарських правовідносин, характеризується певними властивостями, що визначають його правосуб'єктність, в чому і полягає зміст правового статусу приватного вищого навчального закладу.

Основною вимогою визнання приватного вищого навчального закладу суб'єктом господарських правовідносин є його правосуб'єктність, тобто передбачена нормами права здатність особи бути суб'єктом господарських відносин, що регулюється нормами господарського права. Правосуб'єктність будь-якого суб'єкта правовідносин класично структурується в юридичній науці на три самостійні елементи:

- правоздатність, тобто здатність мати права та виконувати юридичні обов'язки;

- дієздатність, як здатність своїми діями набувати права та обов'язки;

- деліктоздатність, змістом якої є можливість бути суб'єктом юридичної відповідальності.

Варто зазначити, що в юридичній літературі, аналізуючи особливості правового статусу суб'єктів права, зустрічається думка про те, що правоздатність характеризує спроможність суб'єкта мати права та юридичні обов'язки [15, с. 18], яка відображає і виражає обсяг

повноважень суб'єкта [16, с. 69]. Окрім того, в літературі досить поширеним є розуміння не триєдиної системи правоздатності, дієздатності і деліктоздатності, а вводиться поняття господарської компетенції [17, с. 58-59], якою позначається не лише сукупність прав і обов'язків суб'єктів господарювання, але і сукупність повноважень у сфері господарювання [7, с. 13], і яка може бути як загальною, так і спеціальною (в тому числі виключною) [18, с. 35]. У свою чергу І.Л. Бачило спробував розмежувати поняття правоздатності, дієздатності та компетенції, вказавши на те, що «компетенція – це форма правосуб'єктності керуючих структур, сукупність повноважень, прав і обов'язків органу управління» [19, с. 95]. На думку О.П. Віхрова, господарська діяльність здійснюється шляхом реалізації господарської компетенції, змістом якої є елементи господарської правосуб'єктності [20, с. 10]. Проте в сучасних джерелах наголошується на тому, що доцільно використовувати поняття «правоздатність» та «дієздатність», оскільки категорія «компетенція» не знайшла широкого застосування в науковій літературі та практично не використовується в законодавстві [21, с. 131].

Літературні юридичні джерела в сфері господарського права не мають одностайності щодо розуміння виникнення та змісту господарської правоздатності та дієздатності як основи функціонування приватних вищих навчальних закладів. Деякі вчені наголошують на тому, що підприємницька правоздатність має спеціальний характер щодо здійснення діяльності в певній сфері [22, с. 96]. Інші вчені звертають увагу на факт державної реєстрації суб'єкта в якості суб'єкта підприємницької діяльності, що передбачає отримання спеціальної дієздатності щодо здійснення підприємницької діяльності [23, с. 23]. Окрім того, вченим наголошується на тому, що «спеціальна правосуб'єктність вищого навчального закладу в області освітньої діяльності встановлюється не лише законом, але й ліцензією. Слід звернути увагу на юридичну особливість спеціального право – дієздатності вищого навчального закладу у сфері освіти, при якій державна атестація і акредитація вищого навчального закладу, як особливий вид легітимації освітньої діяльності вищого навчального закладу, є необхідною умовою підтвердження державного статусу вузу. Дана процедура специфічна лише для вищого навчального закладу [9, с. 56].

У продовження зазначених поглядів у літературних джерелах вченими звертається увага на наявність так званої спеціальної правоздатності вищих навчальних закладів, яка визначається законодавством або іншими нормативно-правовими актами, а комерційних закладів – положеннями засновницьких документів [24, с. 128]. У свою чергу, Ж.А. Іонова пов'язує виникнення спеціальної правоздатності вищого навчального закладу із отриманням відповідної ліцензії на право провадження освітньої діяльності [25, с. 47]. Для участі в господарському обороті вищому навчальному закладу необхідна не лише правоздатність, але і дієздатність. У рамках загальноприйнятого розуміння юридичної особи в юридичній науці прийнято вважати, що в юридичних осіб правоздатність і дієздатність виникають і припиняються одночасно [26, с. 17]. Вченими звертається увага на те, що процес ліцензування формує якість дієздатності вищого навчального закладу за умови, що її діяльність відповідно до чинного законодавства вимагає ліцензування. Стосовно вищого навчального закладу, в тому числі і приватного, правоздатність якого носить спеціальний характер, дієздатність в області освіти виникає з моменту здобуття освітньої ліцензії [27, с. 102]. На нашу думку, ліцензування освітньої діяльності є умовою здійснення освітньої діяльності, відповідно, і отримання ліцензії в цілому є юридичним фактом, що визначає коригування змісту дієздатності вищого навчального закладу.

Деліктоздатність приватного вищого навчального закладу виникає з моменту державної реєстрації і є здатністю навчального закладу бути суб'єктом юридичної відповідальності (наприклад, притягнення до відповідальності за порушення антимонопольного законодавства України). Будь-які вищі навчальні заклади, в тому числі і приватні, несуть юридичну відповідальність відповідно до законодавства України у випадку: невиконання функцій, віднесених до його компетенції; реалізацію не в повному обсязі освітніх програм відповідно з навчальним планом і графіком навчального процесу; низького рівня якості знань своїх випускників; за життя і здоров'я курсантів (слухачів) та співробітників вищих навчальних закладів під час освітнього процесу; порушення прав і свобод курсантів (слухачів) та співробітників вищих навчальних закладів; інші дії, передбачені законодавством України.

Враховуючи вищевикладене, можливо наголосити, що приватні вищі навчальні заклади мають власну господарську правосуб'єктність, яка може бути визначена як галузева-правова якість суб'єкта господарського права, що заснований на приватній власності, змістом якої є система прав та обов'язків, які пов'язані із профільною господарською діяльністю щодо надання послуг для здобуття вищої освіти, з видачею відповідного документа.

Вважаємо, що господарська правосуб'єктність є цілісним інститутом, який залежить від самого суб'єкта

господарювання. Господарська правосуб'єктність приватного вищого навчального закладу складається з трьох самостійних елементів:

А) правоздатності, як здатності мати господарські права і обов'язки, що має спеціальний характер за своєю природою, оскільки ці права і обов'язки обмежуються освітніми послугами в сфері вищої освіти;

Б) дієздатності, як здатності набувати права і обов'язки в сфері вищої освіти, що залежить від певного юридичного факту (факт державної реєстрації, факт отримання ліцензії, факт прийняття рішення про акредитацію вищого навчального закладу). Зазначений механізм можливо уявити в межах наступної послідовності: 1) проведення державної реєстрації приватного вищого навчального закладу, що надає йому статус юридичної особи та загальний обсяг прав і обов'язків як юридичної особи та як вищого навчального закладу; 2) проведення ліцензування освітньої діяльності приватного вищого навчального закладу, після чого приватний вищий навчальний заклад отримує спеціальну господарську правосуб'єктність, змістом якої є коло прав та обов'язків у сфері надання освітніх послуг; 3) проведення акредитації приватного вищого навчального закладу та спеціальностей;

В) деліктоздатності як здатності бути суб'єктом юридичної відповідальності, що має загальний характер.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Закон України «Про вищу освіту» № 2984-III від 17.01.2002 р. // www.rada.gov.ua
2. Зиятдинова Ф. Г. Социальные проблемы образования / Ф. Г. Зиятдинова. – М.: Российский гуманитарный университет, 1999 – 282 с.
3. Цивільний кодекс України № 435-IV від 16.01.2003 року // www.rada.gov.ua
4. Цивільний процесуальний кодекс України № 1618 – IV від 18.03.2004 року // www.rada.gov.ua
5. Господарський процесуальний кодекс України № 1798-XII від 16.11.1991 року // www.rada.gov.ua
6. Кодекс адміністративного судочинства України № 2747-IV від 06.07.2005 р. // www.rada.gov.ua
7. Щербина В. С. Суб'єкти господарського права: монографія / В. С. Щербина. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 264 с.
8. Комаров С. А. Общая теория государства и права / С. А. Комаров. – М.: Юрайт, 1997. – 416 с.
9. Червякова О. В. Організаційно – правові аспекти управління вищим навчальним закладом МВС України: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / О. В. Червякова – Х, 2002. – 212 с.
10. Бахрах Д. Н. Административное право России: [учебник для вузов] Д. Н. Бахрах. – М.: Изд-во БЕК, 1996. – 368 с.
11. Щербина В. С. Господарське право: [Підручник] / В. С. Щербина. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 480 с.
12. Булгакова І. В. Господарське право України: [Навч. посібник] / І. В. Булгакова. – К.: Прецедент, 2006. – 346 с.
13. Теория права и государства: Учебник для вузов / [Под ред. Г. Н. Манова]. – М. БЕК, 1996 – 336 с.
14. Скакун О. Ф. Теория государства и права (энциклопедический курс): [Учебник] / О. Ф. Скакун. – Х.: Эспада, 2007. – 840 с.
15. Коваль Л. В. Административное право: [Курс лекцій] / Л. В. Коваль. – [3. вид., перероб. і допов.] – К.: Вентурі, 1998 – 208 с.
16. Козлов Ю. М. Административное право: [Учебник] / Ю. М. Козлов. – М.: Наука, 1968. – 114 с.
17. Мамутов В. К. О соотношении понятий компетенции и правоспособности государственных органов / В. К. Мамутов // Правоведение. – 1965. – №4. – С. 58-59.
18. Козлова Н. В. Правосуб'єктність юридического лица / Науч. ред. В. С. Ем. – М.: Статут, 2005. – 476 с.
19. Бачило И. Л. Функции органов управления / И. Л. Бачило. – М.: Юрид. лит., 1976. – 202 с.
20. Віхров О. П. Господарське право. Спеціальна частина. [Навчальний посібник] / О. П. Віхров. – К.: видавничий дім «Слово», 2004. – 344 с.
21. Пилецкий А. Е. Теоретические проблемы предпринимательской правосуб'єктности в смешаной экономике. Монография / А. Е. Пилецкий. – М.: ЧеРо, 2005. – 198 с.
22. Влас И. И. Предпринимательская деятельность и правовой статус её субъектов: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / И. И. Влас. – Х., 1994. – 229 с.
23. Кудашкин В. В. Отказ от действий, разрешенных лицензией, как средство реализации правоспособности и субъективного права / В. В. Кудашкин // Государство и право. – 1999. – № 11. – С. 23-27.
24. Комментарий к Гражданскому Кодексу Российской Федерации: [часть первая] / Отв. ред. О. Н. Садилов. – М.: Юринформ-центр, 1995. – 373 с.
25. Ионова Ж. А. Правовые проблемы легитимации предпринимательства / Ж. А. Ионова // Государство и право. – 1997. – № 5. – С. 46-50.
26. Барабанова С. В. Правовое положение вузов в Российской Федерации (административно-правовой аспект): автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.02 / С. В. Барабанова. – Казань, 1996. – 28 с.
27. Сафронова Е. И. Некоторые вопросы правового статуса вуза / Е. И. Сафронова // Вестник РУДН. Серия Юридические науки. – 2001. – №2. – С. 102-103.